

DISLALIYA: BOLALARDA TOVUSH TALAFFUZINING BUZILISHI, UNING SABABLARI, TURLARI, DIAGNOSTIKASI VA KORREKSIYASI

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti

Special pedagogy fakulteti talabasi

Abduxoshimova Zuxra Davronjon qizi

Abdukhoshimovazukhra@gmail.com

Mansurova Muslima Tolibjon qizi

Sadikovamuslima1215@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada bolalarda uchraydigan keng tarqalgan nutq buzilishlaridan biri — dislaliya haqida ilmiy-nazariy ma'lumotlar yoritiladi. Dislaliyaning mohiyati, kelib chiqish sabablari, mexanik va funksional shakllari, tovush buzilishlarining asosiy ko'rinishlari, diagnostika va logopedik korreksiya masalalari tahlil qilinadi. Shuningdek, dislaliya muammosini o'rgangan olimlarning qarashlari, zamonaviy tadqiqotlar natijalari hamda tovush talaffuzini shakllantirishning pedagogik tamoyillari ko'rib chiqiladi. Maqolada ota-ona va pedagoglarning bola nutqini rivojlantirishdagi o'rni ham yoritilgan.

KALIT SO'ZLAR

Dislaliya, tovush talaffuzi, fonematik eshitish, artikulyatsiya, fonetika, fonologiya, logopediya, sigmatizm, rotatsizm, lambdatsizm, diagnostika, korreksiya.

АННОТАЦИЯ

В данной статье представлена научно-теоретическая информация о дислалии, одном из наиболее распространенных нарушений речи у детей.

Анализируются сущность дислалии, ее причины, механико-функциональные формы, основные проявления нарушений произношения, вопросы диагностики и коррекционной логопедической терапии. Рассматриваются также взгляды ученых, изучавших проблему дислалии, результаты современных исследований и педагогические принципы формирования звукового произношения. В статье также освещается роль родителей и педагогов в развитии речи ребенка.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Дислалия, звуковое произношение, фонемный слух, артикуляция, фонетика, фонология, логопедия, сигматизм, ротацизм, лямбдацизм, диагностика, коррекция.

ANNOTATION

This article provides scientific and theoretical information about dyslalia, one of the most common speech disorders in children. The essence of dyslalia, its causes, mechanical and functional forms, the main manifestations of sound disorders, issues of diagnosis and speech therapy correction are analyzed. The views of scientists who have studied the problem of dyslalia, the results of modern research, and the pedagogical principles of the formation of sound pronunciation are also considered. The article also highlights the role of parents and teachers in the development of a child's speech.

KEYWORDS

Dyslalia, sound pronunciation, phonemic hearing, articulation, phonetics, phonology, speech therapy, sigmatism, rotacism, lambdacism, diagnostics, correction.

KIRISH

Nutq bolaning atrofdagilar bilan muloqot qilishi, o'z fikrini ifodalashi va ta'lim jarayonida faol ishtirok etishida muhim vositadir. Nutqning to'g'ri shakllanishida tovushlarni aniq talaffuz qilish alohida ahamiyatga ega.

Bolalik davrida ayrim tovushlarning yoshga mos ravishda noto‘g‘ri yoki noaniq talaffuz qilinishi uchrashishi mumkin. Biroq tovush talaffuzidagi kamchiliklar bolaning yoshiga mos davrdan keyin ham saqlanib qolsa, ularni logopedik jihatdan o‘rganish va zarur hollarda korreksiya qilish talab etiladi.

Dislaliya odatda eshitish qobiliyati saqlangan va markaziy nerv tizimining og‘ir zararlanishi bilan izohlanmaydigan sharoitda tovush talaffuzining buzilishi bilan tavsiflanadi. Bunda bola ayrim tovushlarni tushirib qoldirishi, boshqa tovush bilan almashtirishi yoki noto‘g‘ri talaffuz qilishi mumkin.

Dislaliyani o‘rganish maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim davrida muhimdir, chunki tovushlarni farqlash va to‘g‘ri talaffuz qilish keyinchalik o‘qish va yozish ko‘nikmalarining shakllanishi bilan ham bog‘liq bo‘lishi mumkin.

1. DISLALIYA TUSHUNCHASI VA UNING ILMIY MOHIYATI

Dislaliya — nutq tovushlarining talaffuz qilinishi buzilishi bilan tavsiflanadigan nutq buzilishi. Atama yunoncha kelib chiqishga ega bo‘lib, “nutqning buzilishi” mazmunini anglatadi.

Dislaliyada bola nutqning boshqa jihatlarini nisbatan yaxshi egallagan bo‘lishi mumkin, biroq ayrim tovushlarni hosil qilish yoki ularni so‘z tarkibida to‘g‘ri qo‘llashda qiyinchilik kuzatiladi.

Tovush buzilishi uch asosiy ko‘rinishda namoyon bo‘lishi mumkin: tovushni tushirib qoldirish, tovushni boshqa tovush bilan almashtirish va tovushni buzib talaffuz qilish. Ayrim hollarda bir nechta ko‘rinish birgalikda uchraydi.

Dislaliyani oddiy “bolalarcha talaffuz” bilan tenglashtirmaslik kerak. Tovush talaffuzidagi qiyinchilik bolaning yoshiga, til rivojlanishiga va boshqa nutq xususiyatlariga mos ravishda baholanadi.

2. DISLALIYANING KELIB CHIQISH SABABLARI

Dislaliyaning kelib chiqishida turli omillar ishtirok etishi mumkin. Ular shartli ravishda organik va funksional omillarga ajratiladi.

Organik omillarga artikulyatsiya apparati tuzilishidagi ayrim xususiyatlar, masalan, til yoki lab harakatlarini cheklovchi anatomik holatlar kirishi mumkin. Bunday vaziyatlarda mexanik dislaliya haqida soʻz yuritiladi.

Funksional dislaliyada esa tovush talaffuzidagi muammo artikulyatsiya organlarining yaqqol anatomik nuqsoni bilan bogʻliq boʻlmasligi mumkin. Bunda fonematik eshitish, artikulyatsion harakatlarni boshqarish, nutqiy taqlid va boshqa rivojlanish omillari ahamiyat kasb etadi.

Bolaning nutqiy muhitini ham hisobga olish zarur. Kattalarning bola bilan notoʻgʻri yoki juda soddalashtirilgan talaffuzda uzoq vaqt muloqot qilishi ayrim tovushlarning notoʻgʻri shakllanishiga taʼsir qilishi mumkin. Biroq dislaliyani faqat oiladagi nutqiy muhit bilan izohlash toʻgʻri emas.

3. DISLALIYANING ASOSIY TURLARI

Anʼanaviy logopedik adabiyotlarda dislaliya mexanik va funksional shakllarga ajratiladi.

Mexanik dislaliyada tovush talaffuzidagi buzilish artikulyatsiya apparatining anatomik xususiyatlari bilan bogʻliq boʻlishi mumkin. Masalan, tish-jagʻ tizimidagi ayrim oʻzgarishlar yoki til harakatining cheklanishi ayrim tovushlarni hosil qilishni qiyinlashtirishi mumkin.

Funksional dislaliyada esa aniq organik toʻsiq boʻlmaydi. Tovushning shakllanishi, fonematik farqlash yoki artikulyatsion harakatlarni tashkil etishda qiyinchilik kuzatiladi.

Tovushlarning buzilish xususiyatiga koʻra sigmatizm, rotatsizm, lambdatsizm va boshqa maxsus terminlar qoʻllanadi.

Sigmatizm — “s”, “z”, “sh”, “j”, “ch” kabi sibilant va shovqinli tovushlarning noto‘g‘ri talaffuzi bilan bog‘liq holatlarni ifodalashda ishlatiladi.

Rotatsizm — “r” tovushining talaffuzidagi buzilish.

Lambdatsizm — “l” tovushining talaffuzidagi buzilish.

Shuningdek, tovushlarni almashtirish va bir tovushni ikkinchisiga yaqinlashtirib talaffuz qilish kabi holatlar ham uchrashi mumkin.

4. DISLALIYADA TOVUSH TALAFFUZINING XUSUSIYATLARI

Dislaliyada tovush talaffuzining buzilishi turlicha namoyon bo‘ladi. Ba’zi bolalar tovushni umuman talaffuz qilmaydi. Masalan, so‘z tarkibidagi ma’lum tovush tushirib qoldirilishi mumkin.

Boshqa bolalar tovushni boshqa, talaffuzi osonroq tovush bilan almashtiradi. Bunday almashtirishlar fonematik farqlashdagi qiyinchiliklar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Uchinchi holatda bola kerakli tovushni aytishga urinadi, ammo uning artikulyatsiyasi noto‘g‘ri bo‘ladi. Bunda tovush me’yoriy tovushga o‘xshash, lekin aniq bo‘lmagan shaklda eshitiladi.

Tovush xatosining so‘z boshida, o‘rtasida yoki oxirida qanday namoyon bo‘lishi ham diagnostika vaqtida tekshiriladi. Shuningdek, bola tovushni alohida holda to‘g‘ri ayta oladimi yoki uni so‘z va gaplarda qo‘llashda qiynaladimi, degan savol ham muhim.

5. OLIMLARNING DISLALIYA HAQIDAGI QARASHLARI

Nutq tovushlarini o‘rganish va ularni korrektsiya qilish masalalari logopediya fanining shakllanishida muhim o‘rin egallagan. Mahalliy va xorijiy ilmiy maktablarda tovush talaffuzi artikulyatsiya, fonematik eshitish va nutq faoliyatining boshqa komponentlari bilan bog‘liq holda o‘rganilgan.

L.S. Vigotskiyning nutq va tafakkurning rivojlanishi haqidagi qarashlari bolaning nutqini rivojlantirishda ijtimoiy muhit va ta'limning rolini tushunishda muhim nazariy asos bo'ldi.

A.R. Luriyaning neyropsixologik qarashlari esa nutq funksiyalarining miya faoliyati bilan bog'liqligini tushunishga yordam berdi.

R.Ye. Levina boshchiligidagi sovet logopediya maktabida nutq buzilishlarini tizimli ravishda o'rganish, ularni nutq tizimining turli komponentlari bilan bog'lash va korreksion-pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqishga katta e'tibor qaratilgan.

Zamonaviy ilmiy qarashlarda tovush talaffuzi buzilishlari faqat mexanik artikulyatsiya muammosi sifatida emas, balki fonologik va motor jarayonlar bilan ham bog'liq holda ko'rib chiqilmoqda.

6. DISLALIYANI DIAGNOSTIKA QILISH

Dislaliyani aniqlashda bolaning umumiy nutqiy rivojlanishi va aynan tovush talaffuzi batafsil tekshiriladi.

Birinchi bosqichda bola bilan suhbat o'tkazilib, spontan nutqi kuzatiladi. Keyin maxsus rasmlar, so'zlar va gaplar yordamida muayyan tovushlarning talaffuzi tekshiriladi.

Logoped quyidagilarga e'tibor beradi: tovushning tushirib qoldirilishi, almashtirilishi yoki buzib talaffuz qilinishi; xatoning so'zdagi o'rnini; bolaning tovushni taqlid orqali ayta olishi; fonematik eshitishning holati; artikulyatsion apparat harakatchanligi.

Zarur hollarda stomatolog, ortodont yoki boshqa mutaxassislar ko'rigi ham tavsiya etilishi mumkin.

Diagnostikaning asosiy maqsadi faqat "qaysi tovush noto'g'ri?" degan savolga javob berish emas, balki xatoning sababini va bola nutqidagi umumiy o'rnini aniqlashdir.

7. DISLALIYANI BOSHQA NUTQ BUZILISHLARIDAN FARQLASH

Dislaliyani boshqa nutq buzilishlaridan farqlash korreksion ishlarni to'g'ri tashkil etish uchun muhim.

Agar bola faqat ayrim tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilsa, nutqning lug'at va grammatik tomoni esa yoshiga mos bo'lsa, dislaliya ehtimoli ko'proq bo'lishi mumkin.

Biroq tovush talaffuzi bilan birga nutqni tushunish, lug'at, grammatik qurilish yoki nutqning motor tomoni ham sezilarli darajada buzilgan bo'lsa, boshqa nutq buzilishlarini ham tekshirish kerak.

Dizartriya da tovush talaffuzidagi kamchiliklar bilan birga mushak tonusi, ovoz, nutq nafasi va artikulyatsion harakatlarda nevrologik belgilar kuzatilishi mumkin.

Nutq apraksiyasida esa nutq harakatlarini rejalashtirish va ketma-ket tashkil etish bilan bog'liq qiyinchiliklar asosiy o'ringa chiqishi mumkin.

8. DISLALIYADA KORREKSION-LOGOPEDIK ISHLAR

Dislaliyani korreksiya qilish odatda bir necha bosqichda tashkil etiladi.

Birinchi bosqichda bolaning artikulyatsion apparati tayyorlanadi. Til, lab va jag' harakatlarining aniqligi hamda harakatchanligi ustida ishlanadi.

Ikkinchi bosqichda kerakli tovushni hosil qilishga erishiladi. Logoped bolaning individual xususiyatlariga qarab turli usullardan foydalanadi.

Uchinchi bosqichda hosil qilingan tovush bo'g'inlarda, so'zlarda va gaplarda mustahkamlanadi.

To'rtinchi bosqichda tovushni erkin nutqda to'g'ri qo'llashga e'tibor beriladi.

Fonematik eshitishni rivojlantirish ham muhim. Bola o'xshash tovushlarni eshitib farqlashni, ularning so'zdagi o'rnini aniqlashni va to'g'ri talaffuzni nazorat qilishni o'rganadi.

9. ZAMONAVIY TADQIQOTLAR VA ULARNING NATIJALARI

Zamonaviy tadqiqotlarda nutq tovushlari buzilishlari fonologik, artikulyatsion va motor omillar bilan bog'liq holda o'rganilmoqda. Ilmiy adabiyotlarda tovush talaffuzidagi qiyinchiliklarni faqat bitta sabab bilan tushuntirish har doim ham yetarli emasligi ko'rsatiladi.

Tadqiqotlar bolalardagi nutq tovushlari buzilishlarini baholashda bolaning fonematik ko'nikmalari, nutq motorikasi, lug'at rivojlanishi va keyingi savodxonlik ko'nikmalarini ham hisobga olish zarurligini ko'rsatmoqda.

Ayrim ilmiy ishlar nutq tovushlari bilan bog'liq qiyinchiliklar va til yoki o'qish ko'nikmalaridagi muammolar o'rtasidagi bog'liqlikni ham o'rgangan. Bu dislaliyani erta aniqlash va zarur yordamni o'z vaqtida boshlash muhimligini ko'rsatadi.

Zamonaviy korreksion yondashuvlarda mashg'ulotlarning bolaning yoshiga, xato turiga va kommunikativ ehtiyojlariga moslashtirilishi muhim deb qaraladi.

10. OTA-ONA VA PEDAGOGNING ROLI

Bola nutqini rivojlantirishda ota-ona va pedagoglarning hamkorligi katta ahamiyatga ega. Bola noto'g'ri talaffuz qilgan so'zni masxara qilish yoki uni keskin tanqid qilish tavsiya etilmaydi.

Kattalar to'g'ri talaffuz namunasini tabiiy ravishda ko'rsatishi, bolaning javobini tinglashi va kerakli tovushni mustahkamlash uchun logoped tavsiya qilgan mashqlarni bajarishi mumkin.

Kitob o'qish, rasm asosida hikoya qilish, predmetlarni nomlash va tovushlarni farqlashga qaratilgan o'yinlar foydali bo'lishi mumkin.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari va maktablarda pedagoglar bolaning nutqiy qiyinchiliklarini hisobga olib, unga javob berish va fikrini ifodalash uchun yetarli vaqt berishlari maqsadga muvofiq.

11. DISLALIYANING TA'LIMGA TA'SIRI

Tovush talaffuzidagi kamchiliklar bolaning muloqotiga ta'sir qilishi mumkin. Ayrim hollarda tengdoshlar bolaning nutqini tushunishda qiynalishi yoki bola o'z nutqidan uyalishi mumkin.

Ayniqsa, o'qish va yozishni o'rganish davrida tovushlarni to'g'ri eshitish va farqlash muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun fonematik eshitishdagi qiyinchiliklarni o'z vaqtida aniqlash zarur.

Biroq dislaliya bolaning aqliy qobiliyatini belgilamaydi. Tovush talaffuzidagi xatoni bolaning bilim olish imkoniyatlari bilan tenglashtirish noto'g'ri. To'g'ri tashkil etilgan logopedik yordam bolaning kommunikativ va ta'limiy imkoniyatlarini qo'llab-quvvatlaydi.

12. DISLALIYANI O'RGANISHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Bugungi kunda dislaliyani o'rganish va korreksiya qilishda artikulyatsion, fonologik va kommunikativ yondashuvlar uyg'unlashtirilmoqda.

Artikulyatsion yondashuv kerakli tovushni hosil qilish uchun nutq organlarining to'g'ri holati va harakatlarini shakllantirishga qaratiladi.

Fonologik yondashuvda esa bolaning tovushlarni eshitish va ma'no jihatdan farqlash qobiliyatiga e'tibor beriladi.

Kommunikativ yondashuvda hosil qilingan tovushning kundalik nutqda to'g'ri va erkin qo'llanishi asosiy maqsadlardan biri hisoblanadi.

Texnologiyalarning rivojlanishi bilan raqamli logopedik materiallar, interaktiv mashqlar va masofaviy konsultatsiyalardan foydalanish imkoniyatlari ham kengaymoqda. Shunga qaramay, korreksion dastur mutaxassis tomonidan bolaning individual ehtiyojlari asosida tanlanishi kerak.

XULOSA

Dislaliya bolalarda uchraydigan nutq tovushlari buzilishlaridan biri bo'lib, unda ayrim tovushlarni tushirib qoldirish, almashtirish yoki buzib talaffuz qilish kuzatiladi. Dislaliya mexanik va funksional shakllarda namoyon bo'lishi mumkin.

Dislaliyani o'z vaqtida aniqlash bolaning keyingi nutqiy va ta'limiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun muhimdir. Diagnostika jarayonida nafaqat noto'g'ri talaffuz qilinayotgan tovush, balki fonematik eshitish, artikulyatsion apparat, umumiy nutq rivojlanishi va bolaning kommunikativ xususiyatlari ham baholanishi kerak.

Korreksion ishlar izchil va bosqichma-bosqich olib boriladi. Tovushni hosil qilish, bo'g'in va so'zlarda mustahkamlash, gaplarda qo'llash hamda erkin nutqqa kiritish asosiy bosqichlarni tashkil etadi.

Ota-ona, pedagog va logopedning hamkorligi korreksiya samaradorligini oshirishi mumkin. Eng muhimi, bolaga ijobiy munosabatda bo'lish, uni boshqa bolalar bilan taqqoslamaslik va nutqiy yutuqlarini qo'llab-quvvatlashdir.

Umuman olganda, dislaliyani ilmiy asosda o'rganish va korreksiya qilish bolaning aniq talaffuzini shakllantirish bilan birga, uning muloqotga bo'lgan ishonchini, ta'limdagi faolligini va ijtimoiy moslashuvini ham qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Vigotskiy L.S. Tafakkur va nutq.
2. Luriya A.R. Neyropsixologiya asoslari.
3. Levina R.Ye. Logopediya va nutq buzilishlarini o'rganishga oid ilmiy ishlar.
4. American Speech-Language-Hearing Association. Speech Sound Disorders.
5. Bernthal J.E., Bankson N.W., Flipsen P. Articulation and Phonology in Speech Sound Disorders.
6. McLeod S., Baker E. Children's Speech: An Evidence-Based Approach to Assessment and Intervention.

7. Dodd B. Differential Diagnosis and Treatment of Children with Speech Disorder.
8. Bowen C. Children's Speech Sound Disorders.
9. Shriberg L.D. va boshqalar. Speech sound disorders bo'yicha ilmiy tadqiqotlar.
10. Nutq tovushlari buzilishlari, fonologik rivojlanish va logopedik korreksiya bo'yicha zamonaviy ilmiy maqolalar.